

voor je.” Inderdaad, hij had het: “Wat iedere vrouw wel weet is met wie van haar vriendinnen haar man een affaire zal beginnen. Dat weet ze veel eerder dan hij.”

Nieuwezijds 225

Georganiseerde chaos

Het hypermoderne krantenpaleis op het adres Nieuwezijds Voorburgwal 225 dat Hak Holdert op woensdagmiddag 4 juni 1930 met het doorknippen van een lint voor geopend verklaarde, straalde de ambities uit van een courantier die de overtreffende trap tot zijn specialisme had gemaakt. Zodra de avondschemer neerdaalde over de stad, lichtte de gele belettering in het manshoge logo van De Telegraaf zo fel op dat dit op kilometers afstand leesbaar was. De strakke façade en de functionalistische stijl van het bouwwerk – glas, baksteen, beton, staal – kwamen overeen met een andere, vrijwel gelijktijdig opgeleverde Amsterdamse creatie van architect Jan Staal: het twaalfverdiepingenhuis De Wolkenkrabber aan het Victorieplein.

‘Die toren, aan alle zijden verlicht, en bij het gebouw passend als de pijp bij een fabriek, verbeeldt ook nog op andere wijze de taak van het moderne dagblad, dat immers geroepen is om allerwege voorlichting te geven en een baken te zijn in veel duisternis,’ heette het in een brochure die het dagblad ter gelegenheid van de feestelijke ingebruikname liet verschijnen.

In die toren zoefde een lift omhoog en omlaag tussen de zes bouwlagen. Over de volle lengte en breedte van de begane grond stampten de persen van de drukkerij, een theatrale bedrijvigheid die vanachter hoog spiegelglas de aandacht van voorbijgangers trok. Achter de linkervoordeur lag de statige, uit marmer opgetrokken hoofdingang. Aan de rechterkant waren hoge ijzeren deuren, voorzien van plateauliften voor het transport van zware papierrollen naar de opslagplaats in de kelder. Op de eerste, tweede en derde verdieping raltelden tientallen schrijfmachines en één telex in de kantoren van redactie en administratie. Op de vierde etage kletterden de loden letters met kabaal omlaag in de zetmachines. Vijfhoog waren de magazijnen. Op zolder hielden twee reservoirs de waterdruk in het gebouw op peil.

Het interieur van de redactielokalen deed denken aan dat van een fabriek en was dan ook ontworpen door Gerard Langhout, een architect die naam maakte met de bouw van grote industriehallen. Gla-

Nieuwezijds 225, de strakke creatie van architect Jan Staal.

zen tussenwanden scheidden de vertrekken van elkaar. Met een snelheid van '8 à 9 meter per seconde' schoot de buizenpost patronen met brieven en kopij van de ene naar de andere afdeling. Minder ingenieurs en minder rumoerig was de 'zeilpost': een kabel die via het plafond van redactie naar zetterij liep. Redacteuren klemden hun kopij met een wasknijper vast en dirigeerden de lijn met ferme rukken naar de plaats van bestemming. De Telegraaf beschikte vanaf de eerste dag aan de Nieuwezijds al over een telexaansluiting, maar die werd pas vanaf zomer 1933 optimaal gebruikt, nadat het landelijke PTT-net operationeel was geworden. Een jaar later volgde de oprichting van nieuwsdienst ANP die de telexapparaten volcontinue in beweging zou zetten.

Inhoudelijk maakte de krant in de jaren dertig een vitale indruk, al daalde de oplage dramatisch – in één jaar haakten 10.000 abonnees af – als gevolg van de economische crisis die de werkloosheid naar het diepterecord van twintig procent van de beroepsbevolking joeg. De Telegraaf (oplage 120.000 exemplaren) was het vlaggenschip van het concern, maar het goedkope kopblad De Courant/Het Nieuws van den Dag plofte dagelijks bij 360.000 gezinnen op de deurmat.

Het land stond er slecht voor, daarnaast leidde het aantreden van de Duitse rijkskanselier Adolf Hitler tot aanzwellend politiek geharrewar in de Amsterdamse Fleet Street. Gerrit Jan van Heuven Goedhart was in 1930 op z'n dertigste benoemd tot hoofdredacteur van De Telegraaf, maar werd alweer in 1933 pardoes door Holdert ontslagen – op staande voet nog wel en zonder opgave van reden. Na de oorlog kwam de gesneefde krantenman met een verklaring voor zijn plotselinge vertrek. Jaap Goedemans, correspondent te Berlijn, zou zijn berichtgeving hebben afgerond met de slotzin: 'Waar Hitler zich tot dusver betoond heeft een belangrijk demagoog te zijn, staat nu ook vast dat hij als een groot staatsman moet worden beschouwd.' Van Heuven Goedhart deelde deze visie 'voor geen grein' en weigerde het stuk af te drukken, waarop Goedemans zich verbolgen tot de uitgever wendde om zijn beklag te doen. Met succes: Van Heuven Goedhart vloog eruit en Goedemans werd gepromoveerd tot hoofdredacteur van de grootste krant van Nederland.

'Ontvang de Duitse troepen kalm en waardig. Ook de overwonnene kan fier zijn,' adviseerde het dagblad op 15 mei 1940 na de invasie. Tot tientallen jaren nadat het finale kanonschot het einde van de oorlog had ingeluid, zou De Telegraaf worden herinnerd aan het pijnlijke hoofdredactionele 'ter overdenking' dat ze op 17 mei 1942 op last van de bezetter afdruckte: 'Begin Mei is ook in Nederland voor

'Het meest verspreide groote dagblad' moest het afleggen tegen het veel goedkopere kopblad De Courant/Het Nieuws van den Dag.

joden het dragen van de gele davidsster verplichtend geworden. Ieder die niet geheel van politiek inzicht verstoken is, weet dat de joden Duitschlands vijanden zijn en dat de achtergrond van den oorlog een laatste afrekening van het door Duitschland geleide Europa met het jodendom is. [...] Het feit der bezetting legt het Nederlandse volk de verplichting op een loyale houding ten opzichte van de bezettende macht aan den dag te leggen.' Dezelfde tekst dook ook in andere kranten op, maar dan als ingezonden stuk, onder het kopje 'Men meldt ons van bevoegde zijde'.

Bij wijze van spreken ging de verkoop tijdens de verbouwing gewoon door. In oorlogsjaar 1943 schetsten de Telegraafjournalisten Maurits Reckman en Jan Heyn jr. in hun gezellige boek *Vóór de persen draaien* hoe het er destijds aan de Nieuwezijds aan toeging. Bezetting of niet: 'Ge wandelt dus in een krantenwijk. Ge draait een deur rond, een gonzende drukte begroet u. Velen hebben die deur doen draaien om binnen hun grieven en hun wenschen kenbaar te maken. Men kan menschenkennis niet onderwijzen; was het mogelijk dan zou de portier, die hier den scepter zwaait, hoogleeraar zijn. En zoo moet het ook, want die kennis bepaalt immers den graad van het succes. Wát een verscheidenheid aan types verschijnt hier dagelijks. Uit alle lagen der bevolking komen ze: armen en rijken, deftigen en een-

voudigen, edelmoedigen en wankelmoedigen, opscheppers, oplichters en onbesuisden, trouwen en trouweloozen, dieven, inbrekers, predikanten en artsen van den eersten tot en met den zesden rang, onverschilligen, nonchalante en heel-erg-precieze mannekes, rondborstigen en krentenwegers, optimisten en wanhopigen, k rels en pietluttigen, charmante schoonen en minder bedeeden, ja, een staalkaart van het volk van Nederland.' De portier dirigeerde de bezoekers naar het compartiment dat voor hen van toepassing was: kunst, foto, sport, financiën, klein menselijk leed. 'In de glazen spreekkamers verdwijnen de menschen, doen zaken, vragen een inlichting. Maar het gros vertegenwoordigt een aparte waarde in zich, een waarde die de krant noodig heeft als het brood het zout: nieuws!'

'Meneer, er is een paard in het water gevallen. Keizersgracht bij de Spiegelstraat. Ja, en de voerman sprong er bij in om de strengen los te snijden.' De 'pietere loopjongen' die dit nieuwtje kwam aanreiken, ontving twee kwartjes tipgeld. 'Als hij twee dagen later als ooggetuige van een spannende jacht op een rijwioldief zijn avontuur komt vertellen, geldt een hooger tarief. Deze jongen gebruikt zijn oogen en dat is ook wat waard.'

'Iemand kwam met een wortel die als gevolg van een onbegrijpelijk toeval door een ring was gegroeid. De lezers zagen het en verbaasden zich. Maar er is altijd baas boven baas. Nog een week later meldde zich een ander die een wortel toonde welke door de vier gaten van een knoop was gegroeid. Uit vrees voor een permanente expositie heeft de redactie publicatie van dergelijke curiosa toen voorlopig gestopt.'

Een lezer belde op naar de krant: 'Spreek ik met de redactie? Met de afdeling Schandalen?'

De schrijvers van *V or de persen draaien* gunden hun lezers een kijkje achter de schermen van de hectiek aan de Nieuwezijds. Zoals op de zetterij: 'De machines ratelen in een koor van metalen stemmen; als de grijpparmen van vreemd-gevormde monsters bewegen de hefboomen. Mannen brengen tientallen regels versch-gezet lood, in vasten greep geklemd, naar de correctietafels waar getrainde oogen bliksemsnel over de nog natte proeven vliegen. (...) Tientallen menschen loopen dooreen, praten, schreeuwen... Maar in dezen schijnbaren chaos kent ieder zijn taak tot in onderdeelen, elk radertje van deze gecompliceerde machine draait mee en heeft zijn beteekeenis. Het is het rijk van de Letter, zooals de redactie het rijk van den inhoud is. Zak dan met de lift omlaag. Open een deur, nog een... Een donderend geraas vervult de lucht, doet den bezoeker terugdeinzen,

Nederlandse (vooraan) en Duitse militairen rijden op de Nieuwezijds, ter hoogte van het Handelsbladgebouw, mei 1940.

maakt zelfs alle denken onmogelijk. Ge zijt in de drukkerij. Maar de menschen die hier arbeiden, schijnen immuun te zijn.'

De Telegraaf voegde zich braaf naar het Duitse gezag, een houding waarvoor de krant, evenals andere dagbladen die na 1 januari 1943 bleven verschijnen, na de oorlog zwaar zou boeten. Dat de weinig heldhaftige houding in bezettingstijd De Telegraaf zwaarder werd aangerekend dan andere kranten, had onder andere te maken met de hoge oplage. Op de persen van De Telegraaf werd de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* gedrukt. Na het overlijden van uitgever Hak Holdert in juli 1944 nam diens zoon Hakkie de leiding van het bedrijf over, een beruchte SS'er die aan het Oostfront had gevochten en in zwart uniform over de Nieuwezijds wandelde. In het laatste halfjaar van de oorlog, toen de meeste journalisten bij De Telegraaf waren opgestapt, trad de doorgewinterde nationaalsocialist Cees van der Heijden aan als hoofdredacteur en veranderde de krant volgens historica Mariëtte Wolf in 'een grofgebekt SS-hetzeblad' dat dag in, dag uit van leer trok 'tegen het koningshuis, de regering in Londen en het Jodendom'.

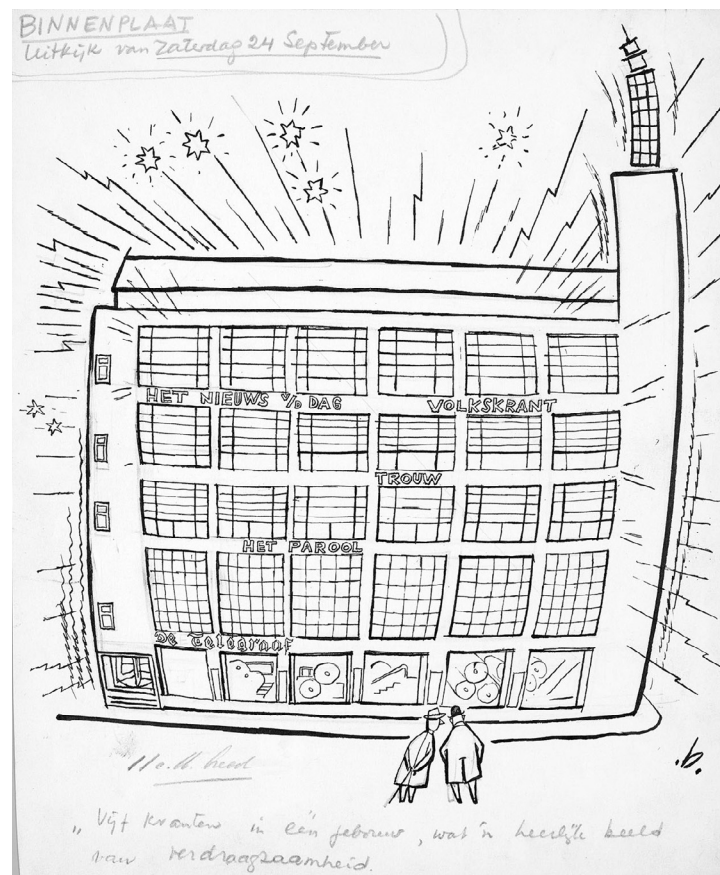
Na de bevrijding oordeelde de Commissie voor de Perszuivering meedogenloos over vader en zoon Holdert en hun dagbladen. Het Amsterdamse Tribunaal voor de Perszuivering concludeerde in 1948

dat door het Telegraafconcern 'uit pure baatzucht en welbewust met de vijand en diens handlangers is geheuld'. De Telegraaf mocht de komende dertig jaar niet onder die naam verschijnen, De Courant/Het Nieuws van de Dag twintig jaar. Redacteuren die lid van de SS of de NSB waren geweest, mochten twintig jaar hun beroep niet uitoefenen.

Intussen ontfermden de voormalige verzetskranten Het Parool, De Waarheid en Trouw zich over de drukpersen en kantoorvertrekken van het door het verschijningsverbod getroffen dagblad. Vanwege beslag op de tegoeden van Hakkie Holdert berustte het merendeel van de aandelen bij de overheid, die daarmee feitelijk eigenaar was van de Telegraafgebouwen aan de Nieuwezijds. Redacteuren moesten dagelijks op de redactie verschijnen om de presentielijst te tekenen, anders zouden ze hun wachtgeld kwijtraken.

De maatregelen werden in Telegraafkring als een groot onrecht ervaren. Oud-hoofdredacteur Goedemans kwam met een 'witboek' waarin hij betoogde dat de krant niet fouter was geweest dan de concurrentie. Huisdichter Clinge Doorenbos (wiens naam sterverslaggever Alexander Cohen vóór de oorlog verbasterde tot Dorus Klungelbos) verdedigde het dagblad met een rijmprent die los werd verkocht en die trouwe abonnees thuis ingelijst aan de muur hingen:

Elke lezer, die kon lezen,
 Las dat lange, laatste jaar:
 Deze 'goede' Telegraafstaf
 Houdt het zaakje bij elkaar;
 Deze Telegraafredactie
 Houdt den vijand aan de praat
 En dat is de ware reden
 Waarom er 'pro-Duitsch' in staat.
 Elke lezer, die kon lezen,
 Ieder lid van elk gezin
 Las met d'oogen op de regels,
 Met zijn hart er tusschenin.
 't Heeft aan véél redactieleden
 Héél veel narigheid gekost,
 Wanbegrip en moeilijkheden,
 Máár, ze bleven op hun post.
 Niemand onzer wilde anders,
 Onze bres was: ons gebouw;
 Wij zijn goede Nederlanders,
 Néerland en Oranje trouw.

Cartoonist Charles Boost (1907-1990) tekende voor veel bladen: 'Vijf kranten in één gebouw, wat 'n heerlijk beeld van verdraagzaamheid.'

De verboden krant vestigde haar hoop op de Raad van Beroep voor de Perszuivering, die de zware sancties in januari 1949 inderdaad terugdraaide. De Telegraaf mocht met onmiddellijke ingang weer verschijnen, al duurde het nog ruim een half jaar – tot maandag 12 september 1949 – eer het zo ver was. Die zomer had hoofdredacteur Jaap Goedemans gebruikt om een redactie van vijftig journalisten samen te stellen, van wie de helft eerder aan de krant was verbonden.

De triomfantelijke terugkeer leidde tot kwade koppen aan de Nieuwezijds en omgeving, zeker aangezien het herrezen dagblad nog jarenlang op hetzelfde adres zou worden vervaardigd als Trouw en Het Parool, die daar waren ingekwartierd.

‘Behalve in de lift zagen we elkaar niet,’ vertelde oud-Parool-redacteur Bob Steinmetz jaren later, ‘en Telegraafcollega’s kwamen toen ook nog niet bij Scheltema. Ze zaten veel in Hotel Polen, daar kwam overigens iedereen. Een Telegraafjournalist zag je niet staan, die was lucht voor ons. Maar onze grootste ergernis was dat het publiek erin trapte. We hadden gedacht dat de mensen die collaboratiekrant zouden negeren. Echte afweer tegen De Telegraaf hebben wij en andere kranten niet voor elkaar gekregen.’ Het was ondenkbaar dat concurrerende dagbladen in hun berichtgeving naar de ‘collaboratiekrant’ zouden verwijzen, of dat de Telegraaf hen als bron noemde. In het beste geval werd er gerefereerd aan ‘een Amsterdams ochtendblad’.

‘Een goede krant te laat is waardeloos op straat,’ had Co Stokvis, hoofdredacteur tussen 1952 en 1970, op een briefje boven zijn bureau geprikt. Hij liet zich graag inspireren door Britse tabloids, met een fijne antenne voor verhalen die borg staan voor rode oortjes bij een groot publiek. Onder zijn leiding werd de krant brutaler, sensationeler, volkser, populistischer, minder gezagsgetrouw, met meer aandacht voor misdaad, sport en amusement. De politieke signatuur was onmiskenbaar rechts van het midden. De vette koppen maakten het raadzaam om na het doorbladeren van de krant de handen grondig met zeep te wassen.

Hoewel het gros van de collega’s van de Nieuwezijds de redacturen met de nek aankeken, werd De Telegraaf met veel plezier gemaakt. De salarissen lagen hoger dan bij de concurrentie, in de redactielokalen werd het gehamer op toetsenborden periodiek overstemd door bulderende lachsalvo’s. De destijds 26-jarige Telegraafverslaggever Martin Ruyter (1931) herinnert zich hoe op een late donderdagavond in 1957 de deur openvloog en niemand minder dan de wereldberoemde Amerikaanse filmactrice Jayne Mansfield over de drempel stapte. Ze was toevallig in Amsterdam vanwege de Nederlandse première van de bioscoopfilm *Kiss Them From Me*. Fotograaf Anton Veldkamp had haar na afloop van de feestelijkheden weten mee te tronen naar de redactie van De Telegraaf, waar de avondploeg met de laatste problemen worstelde die bij een naderende deadline zijn inbegrepen. ‘Mevrouw Mansfield kwam binnen en werd onder merkwaardig stilzwijgen op de bureaus gehesen, waar ze op hoge hakken overheen paradeerde,’ herinnert Ruyter zich. Op de foto

*Jayne Mansfield gebruikt de Telegraafbureaus als catwalk.
Martin Ruyter, rechts, tikt onverstoord verder.*